

Bree, Cor van

Het Vriezenveens : Waar komt het vandaan? Waar gaat het heen?

Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik. 2015, vol. 29, iss. 2, pp. [5]-20

ISSN 1803-7380 (print); ISSN 2336-4408 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/134981>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

COR VAN BREE

HET VRIEZENVEENS WAAR KOMT HET VANDAAN? WAAR GAAT HET HEEN?

Abstract:

The Vriezenveen Dialect. Where Does it Come from? Where Does it Go to?

The village of Vriezenveen (not far from Almelo in Twente, an eastern region of the Netherlands) has a dialect that differs from its neighbouring dialects in a number of features. For instance, instead of lengthened vowels in open syllables it can have rising diphthongs whereas the other Twente dialects have centered diphthongs or short vowels more open than the original short ones: ljev̄n 'to live' [ǣ.] opposite to lëv̄n [ǣ] of læv̄n [ǣ] (Standard Dutch leven [e.] < [ē]). The Vriezenveen dialect also has (or had) diphthongs in stein 'stone' [ei], geitn 'to pour', bouk 'book' [ɔu] instead of Twente dialect stëen [e:], geetn [e:], book [o:], Standard Dutch steen [e:], gieten [i], boek [u]. These conservative features can be explained by the fact that the inhabitants of Vriezenveen had extensive contacts with the Westphalian region through which they travelled on their commercial tours to Russia (Saint Petersburg). In this German region these features can still be found. On the other hand, a form like huus 'house', with [y:] instead of [u:], points in a western direction. Nowadays the young inhabitants of Vriezenveen are adapting their dialect to the more general Twente dialect. This regiolectisation clearly manifested itself during interviews organised in 2012 through 2015.

Keywords:

vriezenveen, dialect, standard Dutch, vowels, diphthongs

1. Inleiding

Vriezenveen (plaatselijke vorm o.a. *Vjenne*) is in dialectologisch opzicht een merkwaardige plaats. Het dorp in kwestie ligt in het oostelijk deel van de provincie Overijssel, in Twente, even ten noorden van Almelo, welke stad samen met Hengelo en Enschede de Twentse stedenrij vormt, niet ver van de grens met Duitsland. Het aantal inwoners ligt rond 13.000. Het dialect sluit nauw aan bij het Twents maar heeft ook een aantal kenmerken waarmee het zich duidelijk van de omgeving onderscheidt. Wat kan daar de historische verklaring voor

zijn? Daarover gaat het eerste deel van dit artikel. Waar komt het dus vandaan? Maar ook: waar gaat het heen? Manifesteert het proces van dialectverlies zich evenals in het Twents (zie bijv. Van Bree 1985) ook in het Vriezenveens en zo ja, op welke manier? Wijken bij de jongeren de Vriezenveense vormen voor de standaardtalige of voor de meer algemeen Twentse? Hiernaar is door middel van interviews een onderzoek gedaan waarvan in het tweede deel van dit artikel verslag wordt uitgebracht.

2. De historie van het dorp

Voordat we de eerste vraag beantwoorden: waar komt het Vriezenveens vandaan, moet eerst iets over de geschiedenis van de plaats zelf worden medegedeeld.

De naam Vriezenveen lijkt erop te wijzen dat we hier, althans in oorsprong, met een veenkolonie te maken hebben. Het dorp heeft in ieder geval het aanzien daarvan: het is een typisch lintdorp met een 6,2 kilometer lange dorpsstraat met karakteristieke huizen aan weerskanten. Het is in de loop der eeuwen tot twee keer toe afgebrand maar het heeft dat aanzien duidelijk behouden. Toch is het element *veen* in zoverre misleidend dat Vriezenveen nooit een echte veenkolonie is geweest: er is namelijk door de jaren heen slechts op beperkte schaal turf gestoken. Het is meer een boerendorp geweest, later ook een industrieplaats (textiel) en vooral vanaf de 18^e eeuw een handelscentrum, maar daarover hieronder meer.

Ook het element *Vriezen* is problematisch; daar wees Wobbe de Vries (1927) al op. De tegenwoordige Vriezenveners voelen zich geen Friezen en het is de vraag of ze het ooit geweest zijn. De oudste vermelding van het dorp is uit 1364: Evert van Hekeren, de heer van Almelo, kent dan bepaalde voorrechten toe aan de mensen die op het veen wonen. De heer van Almelo had namelijk aan “vrije Friezen”, vrijgeboren Friezen dus, toestemming gegeven om zich op het veen te vestigen en dat te ontginnen. Het gaat hier dus inderdaad om “Friezen”; de vraag is echter wat we in dit verband daaronder moeten verstaan. Het hoeven geen mensen uit het tegenwoordige Friesland geweest te zijn. *Friesland (Frisia)* werd ook gebruikt voor gebieden die oorspronkelijk Friestalig waren of in ieder geval tot de Friese invloedssfeer hadden behoord. Vergelijk de bekende regels uit het Wilhelmus: “Graaf Adolf is gebleven In Friesland in den slag.” Die slag heeft plaatsgevonden bij Heiligerlee, dat nu in de provincie Groningen ligt, vlak bij Winschoten. Denk ook aan de nog hedendaagse benamingen *Westfriesland* voor het noorden van de provincie Noord-Holland en *Oostfriesland* voor het uiterste noordwesten van Duitsland. De Friezen in kwestie kunnen heel goed in feite Hollanders geweest zijn: het typische sla-

genlandschap waardoor Vriezenveen zich kenmerkte, wijst eerder in westelijke dan in noordelijke richting.¹ Vriezenveen zou dan zijn ontstaan aan Hollandse kolonisten te danken hebben die deze landschapsvorm rond 1200 tot ver in Duitsland hebben verbreid. Zie Entjes 1968 (blz. 7 e.v.), die ook wijst op een paar woorden die het Hollands in het Vriezenveens zou hebben achtergelaten, en op de naam van een afwateringskanaal, de *Hollander Graven*, tussen Vriezenveen en Almelo (blz. 12).

Hierboven werd al vermeld dat Vriezenveen ook een handelscentrum is geweest: de zogeheten *Rusluie* hielden er in de 18^e en 19^e eeuw belangrijke handelsbetrekkingen met Rusland op na. Hun handelswaar bestond uit textiel en daarnaast ook uit wijn, tabak, thee, cacao en bloemen. Hoe de eerste Vriezenveeners de verre reis maakten, is onduidelijk; de latere kozen de weg over land, via Osnabrugge (Osnabrück), Brunswijk (Braunschweig), Brandenburg, Berlijn, Koningsbergen (het tegenwoordige Kaliningrad) en zo verder. Die weg over land, door Nederduits gebied, kan voor de taalgeschiedenis van Vriezenveen een belangrijk gegeven zijn. Vele Vriezenveeners vestigden zich met winkels en handelshuizen in Sint Petersburg, aan de Newski Prospekt, maar oud geworden keerden ze naar hun dorp terug om daar in mooie villa's de rest van hun leven te slijten. Met de Russische Revolutie in 1917 kwam er einde aan de Vriezenveense aanwezigheid; alleen hun (Nederlands Hervormde) kerk, op de Newski Prospekt, staat er nog steeds maar is nu als bibliotheek in gebruik².

3. Het dialect³

3.1. Het Vriezenveens als oostelijk dialect

Hoe moeten we het Vriezenveens dialect karakteriseren? Belangrijke bronnen daarvoor zijn de reeds genoemde grammatica van Entjes, verder Bloemhoff 2008 of Bloemhoff e.a. 2013. Afgezien van die paar in de vorige paragraaf vermelde Hollandse woorden, is het volstrekt duidelijk dat het Vriezenveens

¹ Een slagenlandschap ontstaat in een ontginningsgebied wanneer, bijvoorbeeld vanaf een hoge oeverwal, het “onland” in lange, tamelijk smalle percelen tot bruikbaar land werd gemaakt. Langs de hoge weg staan naast elkaar de boerderijen terwijl de percelen door afwateringsloten van elkaar gescheiden zijn.

² Informatie is o.a. ontleend aan Wikipedia onder *Vriezenveen* en *Rusluie*.

³ De weergave van de Vriezenveense of Twentse klanken moet als benaderend beschouwd worden. Zo is voor ‘groen’ Vriezenveens *gruin* genoteerd. Spreek je dit als interviewer met de standaard-uit, dan word je al gauw gecorrigeerd: je zit, gestuurd door het klankbeeld dat je als standaardtaalspreker in je hoofd hebt, er dan net even naast. Fonetische tekens worden in de hoofdstekst vermeden; è staat voor [æ], èè voor [æ.] of [ɛ.], à voor [ɑ], ò voor [ɔ], òò voor [ɔ.], ó voor [o], óó voor [o.], ù voor [œ], ùù voor [œ.], ú voor [ø], ë voor [ə] (sjwa).

een oostelijk dialect is. Het vertoont namelijk de resultaten van de secundaire (latere) i-Umlaut, d.w.z. niet alleen de primaire (oudere) van (de korte) à (die ook westelijk is) maar ook van de andere vocalen en diftongen die er door hun velaire articulatie voor in aanmerking komen.⁴ Een, dus ook westelijk, voorbeeld van primaire Umlaut is bij *wand* het daarvan afgeleide *inwendig* met de oorspronkelijke betekenis ‘binnen de wand’. Dit geval komt ook in de standaardtaal voor; deze is immers in het westen van Nederland ontstaan.

De volgende gevallen zijn alleen oostelijk: Vriezenveens *keze* ‘kaas’, *geleuwn* ‘geloven’, *gruin* uit *greun* ‘groen’, *zuver* ‘zuiver’ (met Umlaut van oude Germaanse oe [u:]). De Umlaut heeft z’n sporen achtergelaten in de morfologie, de morfologische Umlaut zoals we die ook kennen van het Duits. Deze Umlaut komt overigens niet of nauwelijks voor in Drenthe en Groningen; ook in het westen is hij (bij de ä) voor zover hij voorkwam, verdwenen. Een uitzondering is het meervoud *steden* bij *stad*. Vergelijk voor Vriezenveen (steeds met de Umlautsvocaal in het meervoud)⁵: *zak* – *zèkke*, *ròk* – *rùkke*, *slók* – *slùkke*, *pòòl* <poal> ‘paal’ – *pùùle* <pöäle>, *poot* – *peute*, *snouk* ‘snoek’ – *snuike*, *doem* ‘duim’ – *dume*. De morfologische Umlaut komt ook voor in de verkleinwoorden: vgl. *pùùltien* ‘paaltje’ bij *pòòl*; in de vergrotende en overtreffende trap: *groot* – *greuter* – *greutst*; en in de tweede en derde persoon enkelvoud tegenwoordige tijd: *dragan* – (*doe*) *dregs* ‘jij draagt’ – *hee* (*dreg*) ‘hij draagt’.

Een oostelijk kenmerk is ook dat het Vriezenveens evenals een groot deel van Overijssel, Gelderland, Drenthe en evenals trouwens Limburg twee vocalen heeft die corresponderen met Standaardnederlands (lange) aa, namelijk een aa (soms ietwat èè-achtig uitgesproken) en een “donkere” òò: vgl. *draagn* ‘dragen’ tegenover *schòòp* ‘schaap’ (en het al genoemde *pòòl*). Bij Umlaut wordt dit resp. *dreg(s)* (zie vorige alineä) en *schùùpien* ‘schaapje’ (vergelijk ook reeds genoemd *pùùltien*). Een oud verschil is hier bewaard gebleven; zo heeft het (uitgestorven) Oostgermaanse Gotisch uit de vierde eeuw *wato* ‘water’ (met nog korte à) tegenover *mena* ‘maan’ (Vriezenveens *water* tegenvoer *mòòne*). Het Gronings (evenals het Noord-Drents) doet ook nu weer niet mee: het heeft steeds òò zowel dus in *dròògn* als in *schòòp*, terwijl het Noord-Hollands boven

4 Onder de i-Umlaut verstaan we een oude Germaanse (o.a. Oudwestgermaanse) klankwet die inhoudt dat onder invloed van een i of j in de volgende syllabe (die later althans als zodanig verdwenen kan zijn) de articulatieplaats van de stamvocaal naar voren schuift, vanaf het *velum* (zachte verhemelte) in de richting van het *palatum* (harde verhemelte). Umlaut is dus een geval van *palatalisatie* van velaire vocalen, vocalen dus bij het uitspreken waarvan de tongrug zich bij het velum bevindt.

5 De ù en de ò worden met een wat meer open mond uitgesproken dan de ú en de ó. Ook dit verschil in uitspraak is typisch oostelijk. Denk voor de ùù aan de vocaal die we in *freule* kunnen horen. De òò <oa> is te vergelijken met de vocaal van *roze*. De è in *zèkke* is meer open dan de è van de standaardtaal. Voor de fonetische weergave zie noot 3.

het IJ wél meedoet, zij het op een afwijkende manier: het heeft naast *drage(n)* *skeep* of *skeip* en dus niet *skòòp*.

Het Vriezenveens hebben we dus nu als een oostelijk dialect leren kennen, zij het dat het niet altijd in Groningse of Drentse richting wijst. Drents doen wel de verkleinwoorden op -ien aan (vgl. *schùùpien* en *pùùltien* hierboven) maar het Drents heeft daarbij geen Umlaut. Die Umlaut komt wel voor in de Overijsselse Vechtstreek waar Vriezenveen, dat iets zuidelijker ligt, in dit geval bij aansluit.

3.2. *Het Vriezenveens als oostelijk dialect met westelijke invloed*

Oostelijk is ook de afwezigheid van diftongering van de gesloten vocaal: terwijl Standaardnederlands in *wijn*, *huis*, *muis* diftongen (tweeklanken) laten horen, heeft het Vriezenveens monoftongen in *wien*, *huus*, *moes*. Interessant is dat Vriezenveen *huus* heeft en niet *hoes* zoals het overige Twents. Het vormt daarmee een inham in het Twentse gebied en een aanhangsel van het (meer naar het westen gelegen) Sallandse gebied met *huus*. Het heeft trouwens ook *buutn* ‘buiten’, *sluutn* ‘sluiten’, *uut* ‘uit’ in plaats van *boetn*, *sloetn*, *oet* waarbij opvalt dat het steeds frequent gebruikte woorden betreft. Het verschijnsel wijst op westelijke invloed: uu voor oe is uit het westen gekomen, na verloop van tijd gevolgd door de eveneens uit het westen komende ui-klank (die althans in de dialecten Overijssel niet heeft bereikt). Men spreekt in dit verband wel, in navolging van Kloeke (1926) die ze voor de zestiende en zeventiende eeuw beschrijft, van Hollandse Expansie. Ter verklaring (zie Van Reenen 2006) kan aan de politieke toestand aan het begin van de zeventiende eeuw gedacht worden: Salland inclusief de Vriezenveense uitloper stond toen onder staatse en protestantse, Twente onder Spaanse en katholieke invloed. Dat betekende dat Salland anders dan Twente door de Hollandse Expansie werd bereikt. Door het Hollands beïnvloede predikanten, die bijvoorbeeld hun opleiding aan de universiteit in Leiden hadden genoten, kunnen hierbij een rol gespeeld hebben. Voor Vriezenveen moet gedacht worden aan de tot het Protestantisme bekeerde pastoor Wilhelmus Grevinckhoff en zijn contacten met de gereformeerde (hervormde) classis⁶ Deventer (Van Reenen blz. 181-182). De Sallandse en Vriezenveense hoorders hebben van hun dominees in woorden die hun door hun frequentie opvielen, de prestigieuze uu overgenomen. De dominees, die vaak ook uit de streek waren, hadden die op hun beurt van hun westelijke collega’s overgenomen. Het is overigens merkwaardig dat de overname tot de uu-woorden beperkt bleef; ook het duidelijke verschil tussen de beide klanken (oe en uu) kan daarom een rol gespeeld hebben. Verder hebben de woorden als een

⁶ Een classis is een regionaal onderdeel van het gereformeerde (hervormde) kerkbestuur.

soort sjibbolets gefungeerd, als teken van beschaving waarmee men kon laten horen dat men wist hoe het hoorde.

3.3. *Het Vriezenveens als noordoostelijk dialect*

Wat het Vriezenveen meer specifiek als een noordoostelijk dialect kenmerkt, is de samenvallende van de oude Germaanse al- en ol-combinatie vóór dentaal (d, t) niet zoals in het westen in ou maar in ol: Oudnederlands *zalt* ‘zout’, *gold* ‘goud’ veranderen in *zolt*, *gold*, al naargelang woord of streek met ò, òò of oo, uitgesproken (zie Kloeke 1955 en de daarin opgenomen *zout*-kaart). Drenthe en Groningen doen nu wél mee. In Limburg is over het algemeen het verschil bewaard gebleven: vergelijk Roermonds *zalt* – *gold*; dit is trouwens ook het geval in het zuidelijk deel van de Achterhoek. Het Vriezenveens gedraagt zich dus als het om *zòlt* en *gòld* gaat als een noordoostelijk en daarmee ook als een Twents dialect. Een duidelijke overeenkomst met het Twents is ook de vocaal in bijv. *veur* ‘vuur’.

3.4. *Het Vriezenveens als eigensoortig Twents dialect*

Hoewel we het Vriezenveens als een Twents dialect kunnen karakteriseren, neemt het daarbinnen toch een eigen plaats in. Dat blijkt om te beginnen uit de ontwikkeling van de korte vocalen in open lettergreep (syllabe). In het grootste deel van het taalgebied ontstaan hierin (half)lange vocalen waaraan we ook een aantal “onregelmatige” meervouden van zelfstandige naamwoorden te danken hebben: *dag* – *dagen*, *schip* – *schepen*, *gebed* – *gebeden*, *god* – *goden*. In het Twentse gebied en ook daaromheen ontstonden in die syllaben (behalve uit à) op een sjwa (stomme ee: ë) eindigende diftongen die later stijgend werden, bijv. i > ië > jè⁷. Deze stijgende diftongen werden later verkort tot vocalen die meer open (met meer open mond) werden uitgesproken dan de oorspronkelijke vocalen en die secundair verlengd kunnen worden: jè > è, evt. > èè.

De genoemde processen zijn in het Vriezenveens ergens halverwege blijven steken: het heeft soms nog de diftong op sjwa en soms nog de stijgende diftong. Het Vriezenveens kan een stijgende diftong hebben waar het zuidoostelijke Twents nog de diftong op sjwa heeft: vgl. *ljèèvn* ‘leven’ – *lèèèvn*; het Vriezenveens is dan progressiever dan het zuidoosten maar conservatiever dan het noordoosten dat al de korte vocaal heeft: *lèvvvn*. Het kan ook nog de stijgende diftong hebben waar nu niet alleen het noordoosten maar ook het zuidoosten al

⁷ In een dalende diftong ligt het accent op het eerste element, in een stijgende op het tweede. Een stijgende diftong hebben we bijvoorbeeld in Frans *oui* of *toi*. De è is ongeveer de vocaal van *bed*, de èè (zie verderop in de hoofdstuktekst) de lange variant daarvan zoals in *serre*. Voor de fonetische weergave zie noot 3.

korte vocaal heeft: vgl. *njettn* ‘neten’ – *nettn*; het is dan hoe dan ook conservatiever. Ten slotte kan het met het zuidoosten overeenkomen doordat het nog de diftong op sjwa heeft: vgl. *gieëvel* ‘gevel’ - *gieëval*; beide zijn dan conservatief ten opzichte van het noordoosten met *gèvvɫ*.⁸ Het zijn dus vooral de stijgende diftongen die in vergelijking met de rest van het Twents het Vriezenveens kenmerken. Interessant is nu dat we die in het naburige Westfaals, net over de grens in Duitsland, terugvinden.

Er is nog iets waarin het Vriezenveens zich onderscheidt van het overige Twents, namelijk de diftongen *ei*, *ui* en *ou* in plaats van *ee*, *eu* en *oo* in bijvoorbeeld *breif* ‘brief’ (Twents *breef*), *gruin* ‘groen’ (Twents *greun*), *bouk* ‘boek’ (Twents *book*). Zoals blijkt heeft de standaardtaal annex het westelijke Nederlands *ie* of *oe*. Hier kan ook nog de *ei* van *stein* aan toegevoegd worden waarin het Twents *èè* heeft (en de standaardtaal plus westelijk Nederlands *ee*). Ook de nu genoemde diftongen vinden we aan de andere kant van de grens terug, trouwens nu ook in Groningen. Tot het Vriezenveens beperkt zijn vormen als *kaike* ‘kerk’ en *verbaigen* ‘verbergen’, met overgang van *r* in *j*. Het Twents kan hiervoor *karke* en *verbargn* hebben.

3.5. Oorsprongen van het Vriezenveens

Waar komt het Vriezenveens vandaan? We hebben gezien dat de feiten verschillende kanten uitwijzen, niet alleen naar het oosten (secundaire *i*-Umlaut, geen samenvallende bij *aa*, geen diftongering) maar ook naar het westen (*huus* enz.), over de staatsgrens heen (de stijgende diftongen, de diftongen *ei*, *ui* en *ou*), naar het Gronings (de zojuist genoemde diftongen). Ze wijzen in ieder geval niet naar het Fries. Typisch Fries zijn bijvoorbeeld de zogeheten brekingen als in *tsjerke* ‘kerk’ en *tsiis* ‘kaas’ (let steeds op de beginklank) en die ontbreken in het Vriezenveens.

De stijgende diftongen wijzen in de richting van het Westfaals. Ze worden wel toegeschreven aan een Westfaalse Expansie vanaf rond 1200 tot 1600 (zie bijv. Heeroma 1964), die z’n hoogtepunt in de 14e eeuw heeft waarna de invloed vanuit het westen steeds sterker wordt. De verandering van deze diftongen in kwestie in korte vocalen is van later tijd. De aanpassing aan het westen vindt stapsgewijs plaats: eerst verdwijnt de stijgende diftong als zodanig waarbij *jè* tot *è* wordt, later vindt verlenging plaats tot *èè* (lang maar nog open), nog later vervanging door *ee* (lang en meer gesloten). De *è*, *èè* en *ee* vormen nog steeds een geleidelijke overgang in het taallandschap, een zogeheten Staffellandschaft (vgl. figuur 7 in Bloemhoff 2008, 80). Misschien mogen we Westfaalse invloed

⁸ De stad Enschede hebben we in de vergelijking niet betrokken; zie hiervoor Bloemhoff 2008 of Bloemhoff e.a. 2013.

ook aannemen in geval van de ei, ui en ou; in dat geval kunnen we de gedachte aan invloed van het Gronings uitsluiten. Ten aanzien daarvan bestaan er, zoals we gezien hebben, ook afwijkingen. De veelvuldige handelscontacten met Westfalen kunnen bij de overeenkomsten van invloed geweest zijn; in ieder geval reisden vanaf de 18^e eeuw de Vriezenveners regelmatig door het Westfaalse ebieid richting Sint Petersburg. Soortgelijke contacten maar nu naar het westen toe, kunnen voor *huus* enz. gezorgd hebben, maar hiervoor wordt dus ook aan door het Hollands beïnvloede dominees gedacht.

Vriezenveners zijn wat hun dialect betreft dus als Twenten te beschouwen (hoewel ze zelf kunnen opmerken dat ze géén Twents spreken). Hun contacten buiten Twente hebben echter voor vernieuwingen gezorgd (*huus* enz.) maar paradoxaal genoeg ook voor archaïsmen (diftongen op *sjwa* of stijgende diftongen).

3.6. *Andere aspecten van het dialect*

Het nu geschetste karakter van het Vriezenveens wordt door de syntaxis bevestigd: in ieder geval is het oostelijk (het heeft de zogenaamde possessieve datief in bijv. *moeder wast het kind de voeten*) en het is noordoostelijk (het heeft een circumpositie met *heen* in bijv. *we liepen langs het kanaal heen*). Zie verder van Bree 2008. De morfologie sluit aan bij het Twents. Zo heeft de derde persoon enkelvoud tegenwoordige tijd van het sterke werkwoord een verkorte vocaal en vaak geen -t: *hee krig* ‘hij krijgt’ (bij *kriegn*); gaat het meervoud tegenwoordige tijd steeds uit op -t: *w-j dout* ‘wij doen’; is er één vorm voor de zwakke verleden tijd: *ik/wi-j woonn* ‘wij woonden’⁹; en is het prefix van het verleden deelwoord -e: *opejèttn* ‘opgegeten’. Het meervoud van de substantieven is soms gelijk aan het enkelvoud of het gaat uit op -e, -n, -er, -ne of -s: *haann* ‘haan’ – *haann*, *bein* ‘been’ – *beine*, *keend* ‘kind’ – *keender*, *knei* ‘knie’ – *kneine*, *dòchter* ‘dochter’ – *dòchters*, *vaze* ‘vaas’ – *vaazn*. Een bijzonder geval is *dròòd* ‘draad’ <droad> – *druù* <dröä> uit *druùde* met wegval van d. Uit het laatste voorbeeld blijkt dat er Umlaut kan optreden; daarvan hebben we in par. 2.1, steeds bij meervouden op -e, al meer voorbeelden gezien. In diezelfde paragraaf zijn ook voorbeelden van persoonsvormen, vergrotende en overtreffende trappen en verkleinwoorden met Umlaut gegeven. Daar is ook op gewezen dat wat laatstgenoemde categorie betreft het Vriezenveens bij de Vechtstreek aansluit. Zie verder Entjes 1968 en ter vergelijking het Enschedees zoals beschreven in Bezoen 1938.

⁹ Dit eenheidspreteritum, dat vormelijk gelijk is aan de infinitief, berust op een tamelijk recente ontwikkeling; zie Entjes 1970, 320 e.v., ook voor verdere bijzonderheden.

4. Het onderzoek

In totaal werden er 23 interviews afgenomen waarvan 14 in twee sessies in 2012 en 9 in één sessie in 2015. Van de (23) informanten behoorden er 7 tot de ouderen (ongeveer boven 60 jaar) en 16 tot de jonge volwassenen (ongeveer onder de 30).¹⁰ De informanten moesten voor zichzelf nog het gevoel hebben dat ze (nog enigermate) het dialect beheersten en mochten bij voorkeur ook niet te hoog opgeleid zijn. Verder werd de voorkeur aan mannelijke informanten gegeven: de ervaring leert namelijk dat dezen het dialect beter vasthouden, en het onderzoek was nu eenmaal op eventuele veranderingen in het dialect gericht. Toch bevonden zich onder de ouderen 3 vrouwen en onder de jongeren eveneens 3. Vooral bij twee jonge vrouwen kwam er nog maar weinig dialect naar boven. De informanten van boven de 60, mannen zowel als vrouwen, reageerden nog precies zoals het dialect in de boeken (vooral Entjes 1968) beschreven staat. Bij de bespreking van de resultaten zullen we ons daarom tot de jongeren beperken.

De informanten moesten 21 zinnen in het dialect vertalen met daarin een groot aantal woorden waarvan er 44 systematisch verwerkt zijn. Bij die 44 gaat het steeds om woorden die wat klankvorm betreft verschillend zijn van het Standaardnederlands. Met uitzondering van twee voorzetsels zijn er geen functiewoorden bij en ook flexie-uitgangen zijn verwaarloosd: deze kleine woordjes of woorddelen zijn vaak, tijdens het interview of bij het af luisteren ervan, moeilijk te horen.¹¹ Ook wegval van stomme *ee* plus assimilatie als bijv. in *taann* ‘tanden’ of *bòòm* ‘boven’ zijn niet verdisconteerd; deze voor het noordoosten kenmerkende verschijnselen blijken overigens, ook als er standaardtaal gesproken wordt, zeer hardnekkig te zijn. Bij enkele items kwamen lexicale varianten tevoorschijn; ook die items zijn niet meegeteld. Het betreft *nich* voor ‘niet’, *wichter* voor ‘kinderen’ en *stoete* voor ‘brood’. Woorden c.q. gevallen die toevallig twee keer voorkomen, zijn als één item beschouwd; er werd overigens steeds op dezelfde manier bij gereageerd. Er is verder ook niet gelet op

¹⁰ De interviews vonden plaats in een ruimte in het Vriezenveens Museum. Hierbij werd ik geassisteerd door mijn (oud)student Jelmer Birkhoff; deze nam het interview af terwijl ik zelf de reacties noteerde. Deze werden bij de beide eerste sessies ook digitaal opgenomen; omdat bij de verwerking bleek dat allerlei klanknuances daardoor toch niet beter te horen waren, maakten we in de laatste sessie allebei notities zodat er over en weer controle mogelijk was.

¹¹ Dat geldt in ieder voor de auteur van dit artikel. Zijn verouderde gehoor kan hem ook bij de klanken in beklemtoonde syllabe parten gespeeld hebben. Hij werd (zie noot 10) gelukkig geassisteerd door een (oud)student van in de twintig. Overigens was niet alleen het gehoor een probleem, ook het feit zoals in noot 3 vermeld dat de noordoostelijke klanken fonetisch vaak moeilijk precies te lokaliseren zijn. Dit was vooral een probleem wanneer er verschillen in het geding waren die in de standaardtaal niet of nauwelijks voorkomen, bijvoorbeeld het verschil tussen *oo* en *òò*. Dit kan ons parten gespeeld hebben bijvoorbeeld bij ‘boven’: misschien hebben we te vaak *boom* gehoord terwijl *bòòm* de bedoeling was.

een (sporadische) consonantische afwijking van de standaardtaal, bijvoorbeeld *skeen* voor *scheen*. Het gaat dus steeds om verschillen in vocalen.

De verwerkte items zijn in drie groepen te verdelen: 1. Vriezenveense vormen die zowel afwijken van de meer algemeen Twentse als van de standaardtalige (*jèttn – èttn – eten*), 2. Vriezenveense vormen waarbij twee afwijkingen zowel van het Twents als van de standaardtaal in het spel kunnen zijn (*kaike – kerke/karke – kerk*), 3. Vriezenveense vormen die gelijk zijn aan de meer algemeen Twentse maar wél afwijken van de standaardtalige (*keze – keze – kaas*).

Hieronder volgt een opsomming naar groep en in de volgorde waarin de woorden in het interview aan de orde kwamen. Hoewel Vriezenveen niet precies in Zuidoost-Twente ligt, worden als de meer algemeen-Twentse vormen steeds die van het zuidoosten genomen. Het Vriezenveens sluit namelijk het dichtst bij het zuidoostelijke Twents aan. De betreffende vormen zullen we voortaan kortweg als Twents aanduiden. Voor de zinnen zie Aanhangsel 1.

Groep 1 omvat ten eerste een groot aantal vormen waarin Vriezenveen de stijgende diftong heeft (tussen haakjes eerst de Twentse, daarna de standaardtaalvorm): *jèttn* (*èttn, eten*), *kwakkn* (*kòkkn, koken*), *zwòmmer* (*zómmer, zomer*), *kjúkkn* (*kúkkn, keuken*), *njettels* (*nettels, netels*), *ljèèvn* (*lèèèvn, leven*), *bwaavn* (*bòòvn, boven*), *bwègien* (*beuàgsken, boogie*), *njettn* (*nettn, neten*), *(ope)jèttn* (*opegèttn, opgegeten*), *kwèllechie* (*kúken, kooltje*), *waver* (*òòver, over*), *zjündag* (*zündag, zondag*). Ten tweede behoren er die vormen toe waarin het Vriezenveens een diftong heeft: *gruin* (*greun, groen*), *breif* (*breef, brief*), *beuke* (*beuke, boeken*), *stein* (*stèèn, steen*), *geitn* (*geetn, gieten*), *geit* (*geet/giet, gaat*).

Groep 2 bevat slechts twee items, namelijk *kaike* (*karke/kerke, kerk*), *verbaign* (*verbargn/verbergen, verbergen*).

Groep 3 omvat de volgende items (tussen haakjes de standaardvorm): *ieèzel* (*ezel*), *mòòne* (*maan*), *geleuf* (*geloof*), *hòlt* (*houdt*), *voeëgel* (*vogel*), *keze* (*kaas*), *gieëvel* (*gevel*), *buuëgel* (*beugel*), *vrogger* (*vroeger*), *luze* /*muze* (*luizen/muizen*), *veur* (*vuur; 2x*), *zèkke* (*zakken*), *túnychien* (*tongetje*), *stúkkien* (*stokje*), *wien/altied* (*wijn/altijd; 2x lange i*), *òlde/òlle* (*oude*), *huus(ien)* (*huis; 2x*), *pùùl(tien)* (*paaltje*).

De gevallen *njettn* en *njettel* moeten historisch uit elkaar gehouden worden: er is resp. sprake van een oude (Oudnederlandse) korte *i* en door Umlaut ontstane *è*; het geldt ook voor *ieèzel* en *gieëvel*, het eerste woord met een oude door Umlaut ontstane *è*, het tweede met een oude korte *i*. Ook *jèttn* en *opejèttn* zijn apart meegeteld hoewel er historisch geen verschil is (de vocaal gaat steeds op oude *è* terug); *jèttn* is echter onbepaalde wijs, *opejèttn* voltooid deelwoord. Verder zijn *hòlt* en *òlde/òlle* uit elkaar gehouden als werkwoordsvorm en bijvoeg-

lijk naamwoord; het historisch verschil (uiteindelijk ol resp. al via ol plus d/t) is nu minder belangrijk. Ten slotte zijn ook *bwaavn* (met de klank in kwestie in het midden) en *waver* (id. aan het begin) apart gehouden.¹²

5. De resultaten

(voor de scores per afzonderlijk item zie aanhangsel 2)

Bij groep 1 komt het totaalresultaat erop neer dat de Vriezenveense vormen 104 keer gekozen zijn tegenover 131 keer de Twentse en 66 keer de standaardtalige. In procenten op het totaal aantal keuzes geeft dit 34,5, 43,5 en 22%. Er is dus een duidelijke teruggang van het specifieke Vriezenveens ten gunste niet in de eerste plaats van het Standaardnederlands maar van het meer algemene Twents. Dit betreft – het is misschien om daar nog eens op te attenderen – de ontwikkeling in het *dialect*, althans in wat als zodanig is bedoeld en voor zover dat nog gebruikt wordt. Maar hoe dan ook, er is sprake van een ontwikkeling in de richting van het *regiolect* om deze door Cor Hoppenbrouwers (1990) geijkte term te gebruiken. Bij groep 3, waarbij Vriezenveens en Twents aan elkaar gelijk zijn, komt het dialect op 205 keer en de standaardtaal op 98 keer, in procenten 68 en 32%. De, algemeen Twentse, dialectvormen weten zich dus vrij goed te handhaven maar van een zeker dialectverlies is toch wel sprake. Aan groep 2 (met twee afwijkingen) kunnen we geen vërreikende conclusies verbinden; het betreft slechts twee woorden. Het Vriezenveense *kaike* wordt 11 keer gekozen, daarnaast 4 keer het Twentse *karke* en 1 keer de standaardvorm *kerk*. Minder goed doet *verbaigen* het: het werd 6 keer gekozen, daarnaast 10 keer *verbergen* (dus geen enkele keer *verbargn*). Het betrekkelijk succes van *kaaïke* is opvallend omdat de klankvorm immers nogal afwijkend is, maar het kan zijn dat hij als een soort identiteitsteken fungeert; bovendien is de grote (hervormde) kerk een centraal punt in het dorp. Dat *verbaigen* het minder goed doet, is niet opvallend: anders dan bijvoorbeeld *verstoppen* is *verbergen* niet een duidelijk spreektaal-woord.¹³

12 Historisch gezien hetzelfde geval zijn *eschrievn* ‘geschreven’ en *gieëvel*, beide met oude (Oudnederlandse) korte i. Bij vergissing zijn de antwoorden in het eerste geval niet consequent genoteerd. Dit is evenmin gebeurd bij *krijgt*, bij de beide vormen van *doen* (*doen* en *doe*), bij *draagt* en bij *staat*. Voor ‘geschreven’ konden we vaak vormen met ieë horen, voor ‘krijgt’ vaak *krig*, voor ‘doe/doen’ met ou, voor ‘staat’ met ei of ee.

13 Een enkele keer werd er een onverwachte dialectvorm gekozen: *zùmm* (3x) voor ‘zomer’, *vùgel* (2x) voor ‘vogel’, *vùggel* (2x) met verkorting idem; dergelijke vormen met palataal vocalisme (maar dan niet met uu) komen verspreid wel meer voor. Verder is twee keer *bùggel* ‘beugel’ net als *vùggel* met korte vocaal genoteerd en twee keer oe-vocalisme waar we, in het meervoud, uu zouden moeten hebben: *loezn*, *moezn*. De beide laatste vormen vertonen morfologische vereenvoudiging maar dan wel binnen het dialect. Ten slotte werd twee keer *stien*

Zijn er nog bepaalde items die er getalsmatig uit springen? Hierbij moeten we er rekening mee houden dat er bij groep 1 en 2 drie keuzemogelijkheden waren wat bij een evenwichtige verdeling 5 – 5 – 6 zou opleveren. Bij groep 3 waren het er twee dus met een evenwichtige verdeling van 8 – 8; dit geldt ook voor groep 1 als we Vriezenveens en Twents samen nemen. Als hoog beschouwen we in het eerste geval scores van boven de 9, in het tweede 15 of 16. In groep 1 scoort voor het Vriezenveens *koken* hoog, voor het Twents *gaat*; nemen we Vriezenveens en Twents samen, dan hebben *eten*, *groen*, *koken*, *keuken*, *netels*, *over*, *steen* en *kerk* hoge scores. In groep 2 springen voor Vriezenveens/Twents *geloof*, *kaas*, *wijn/altijd*, *oude* en *huis(je)* eruit (*loezen* en *moezen* verwaarlozen we hier als analogievormen: zie noot 13).

Misschien kunnen we ter verklaring aan frequentie denken: hoe frequenter een woord, hoe groter de kans dat het in het dialect gehoord en aangeleerd wordt. Zo wordt een woord als *huis* vaak gebruikt wat de hoge score kan verklaren, waar dan weer tegenover staat dat een toch ook frequent gebruikte vorm als *hòlt* ‘houdt’ juist niet hoog scoort (vergelijk trouwens ook de bijzonder lage score van *zakken*). Opmerkelijk is ook dat *netels* hoog scoort. Dit is echter een typisch natuurwoord, wat erop kan wijzen dat niet de frequentie zonder meer van belang is maar de frequentie in de (uiteraard informele) situatie waarin dialect wordt gebruikt. Ook *kerk* heeft een opmerkelijke score wat zoals reeds opgemerkt, verband kan houden met de markante positie die het betreffende gebouw in het dorp inneemt. Verder kan niet alleen de frequentie van het woord maar ook die van de *klank* van invloed zijn. Zo komt ie voor standaardtalig ei <i> in heel veel woorden voor tegenover in aanmerkelijk minder woorden ië voor standaardtalig ee; dat kan zich weerspiegelen in de scores resp. 16 en 8.¹⁴

Er is dus een beweging in het Vriezenveens in de richting van het Twentse regiolect. In zekere zin is dit een verwachte uitkomst: regiolectisering wordt vaak geconstateerd. Zo geven dialectsprekers in het uiterste zuidoosten van Limburg hun vorm voor ‘nacht’, namelijk *naat*, op ten gunste van het algemeen Limburgse *nacht* (Hinskens 1992). Maar het was ook mogelijk geweest dat de Vriezenveense jongeren maar meteen op de standaardtaal waren overgestapt of dat ze aan hun eigen, zo eigensoortige dialect hadden vastgehouden. Dat laatste komt bijvoorbeeld voor bij oude ingeslapen stadjes of dorpen die zich van de omgeving afschermen (*l'esprit de clocher*). Het is er echter verre van dat Vriezenveen een ingeslapen dorp is, in tegendeel: de inwoners ervan kwamen zeer

---

voor ‘steen’ gegeven; dit is een vorm die even ten noorden van Vriezenveen in de Vechtstreek in gebruik is. Al deze gevallen zijn voor vol meegeteld.

¹⁴ Hier liggen mogelijkheden, bij voorkeur op basis van een uitgebreidere data-verzameling, voor verder onderzoek. Daarbij zou gebruik gemaakt kunnen worden van frequentiewoordenboeken (als De Jong 1979) of van corpora gesproken taal (als het CGN: het Corpus Gesproken Nederlands, TSL-centrale, INL Leiden).

dynamisch bij ons over. Vroeger manifesteerde die dynamiek zich in contacten met den vreemde, waardoor er verschil met het omringende Twents ontstond; nu manifesteert die dynamiek zich juist in contact met die omgeving, waardoor het verschil verdwijnt.

7. Verdere beschouwingen

Betekent dit nu dat het met de standaardtalige en daarmee ook met de westelijke invloed wel meevalt? Hier komen we bij een merkwaardige paradox: de stap in de richting van het Twentse regiolect is tegelijkertijd ook een stap in de richting van de standaardtaal. Vergelijk het in de vorige paragraaf genoemde *naat*, dat door *nach* vervangen wordt dat veel dichter bij de standaardvorm staat. Zo staan ook de Twentse vormen zonder stijgende diftong dichter bij de standaardtaal dan de Vriezenveense mét die diftongen; tussen bijvoorbeeld *njettels* en *netels* zijn er twee verschillen (wel of geen j, verder è of ee), tussen *nettels* en *netels* is er maar één verschil (è of ee). Hetzelfde geldt voor de Vriezenveense vormen met ei, ui of ou: er is bijvoorbeeld tussen Twents *breef* en standaardtalig *brief* een verschil in openingsgraad (meer open tegenover meer gesloten), wat het Vriezenveens betreft komt daarbij een verschil in al dan niet diftongisch zijn. Er zal wel steeds in eerste instantie sprake zijn van een aanpassing aan de omgeving maar er is in tweede instantie een standaardtaaleffect.

Er zijn meer gevallen bekend van stapsgewijze aanpassing. Zo wordt vaak genoemd, o.a. in Kloeke 1955 (blz. 114 e.v.), dat oostelijke *hoes-* of *moes-*sprekers niet meteen op *huis* en *muis* maar eerst op *huus* en *muus* overgaan. Het verschijnsel is ook van de Groningse Veenkoloniën bekend (Reker 1993). Dat de oe de klank is van de grote stad Groningen, blijkt hier niet van invloed te zijn. De verklaring lijkt ook hier te zijn dat *huus* en *muus* fonetisch dichter bij *huis* en *muis* staan: de vocaal is al vóór geworden maar nog niet diftongisch. Zoals we echter gezien hebben, blijven de Vriezenveense jongeren (naast het al in hun dialect aanwezige *huus*) *moes* gebruiken. Een ander voorbeeld, aan Kloeke ontleend, is dat Twentse *ètn*-sprekers niet op *eten* maar op *èètn* overgaan, met al lange maar nog open vocaal. Hierbij lijkt ook een rol te spelen dat *èètn* inheems is in meer westelijke gebieden en het nieuwe pleegt immers uit deze windrichting te komen. Kloeke geeft verder als voorbeeld dat in de Achterhoek *zalt*-sprekers niet *zou* maar *zòlt*, een meer algemene vorm van het noordoosten, gaan zeggen. Ook hier ligt de geadopteerde vorm tussen het oorspronkelijke dialect en de standaardtaal in: *zalt* heeft een korte à terwijl *zòlt* een open ò-klank heeft die we in combinatie met een oe-achtig element (ontstaan uit l) ook in *zout* terugvinden. Een vierde voorbeeld, eveneens aan Kloeke ontleend, is dat inwoners van Blaricum en Laren wanneer ze de èè-uitspraak in

schèèp opgeven, niet meteen overspringen op de standaard-aa maar op de iet-wat donkere, d.w.z. òò-achtige aa van het Amsterdams.¹⁵ Bij alle voorbeelden kan ook een rol spelen of gespeeld hebben dat een rechtstreeks overgaan op de standaardvorm als opschepperig werd ervaren. Stapsgewijze aanpassing, beter willen gaan spreken en tegelijk ook een afkeer van verwaand overkomen, kunnen dus factoren zijn.

Bij een Nijmeegs voorbeeld, ontleend aan Swanenberg en Van Hout 2013, kan alleen halverwege aanpassing aan de standaardtaal als verklaring dienen: de oude monoftongen *ie* en *uu* (in bijvoorbeeld *wien* en *huus*) maken plaats voor de meer open maar nog niet diftongische *èè* en *ùù* terwijl in de standaardtalige diftongen (*ei*, *ui*) een dergelijk open element met een halfvocaal *i/j* of *u/w* gecombineerd is. De wijdere omgeving spreekt echter nog de oude *ie* en *uu*. De westelijke invloed wordt in twijfel getrokken in Bloemhoof 2008 en 2013.¹⁶

Is er in dit geval en ook in de andere voorbeelden sprake van halverwege aanpassing aan de standaardtaal, dan veronderstelt dit dat sprekers over een soort intuïtieve kennis van de fonetiek beschikken. Dat dit niet onwaarschijnlijk is, blijkt uit de overname in het Engels van het Franse woord *vue* (spreek uit: *vuu*). De voor Engelsen onbekende *uu*-klank is in hun woord vervangen door *joe*: *vjoe*. De fonetische eigenschappen van de *uu*: *vóór* en gerond, zijn als het ware verdeeld over de *j* (*vóór*) en de *oe* (gerond, naast achter). Zie voor dit voorbeeld Anttila 1972, 158.¹⁷

Ik dank de heer Hans Kobes voor de organisatie van de interviews en Jelmer Birkhoff (zie noot 10) voor zijn assistentie bij het afnemen ervan. Ik dank uiteraard, zonder hen bij name te noemen, al diegenen die bereid waren om zich aan een interview te onderwerpen.

15 Opgemerkt moet worden dat we de voorbeelden van Kloeke terugvinden in een publicatie die al dateert van 1955; het voorbeeld van Blaricum en Laren is in feite zelfs afkomstig uit 1932 (zie Kloeke 1952). Dat in ieder geval de vervanging van *oe* door *uu* kort geleden nog aan de gang was, blijkt uit Reker 1993.

16 Historisch gezien kan de geadopteerde vorm ook in het midden liggen. Vergelijk de klankwetten: *oe* > *uu* > *ui* en *àl* > *òl* > *ou*; ook taalgeografisch, in het kaartbeeld, kan zich dat manifesteren: na elkaar > naast elkaar. Als de *ee* aan westelijke invloed is toe te schrijven, dus aan vervanging, is hij niet de klankwettige voortzetting van *jè* > *è* > *èè*. De donkere *aa* in *schaap* kan, ten opzichte van *èè*, zeker niet als zodanig begrepen worden. Wat de nieuwe Nijmeegse monoftongen betreft, het is de vraag of dit overgangsstadia in het diftongeringsproces zijn; vgl. in dit verband Taeldeman 2000.

17 Zie in dit verband ook Awedyk & Hamans 2003, o.a. over nederlandstaligen die bijv. Frans *paturain* als *paturein* verstaan (vgl. ook *saggerijn* uit *chagrin* of elektrizijn uit *electricien*). Het *è*-element van de Franse klank weerspiegelt zich in het eerste element van de diftong *ei* [ei], de nasaliteit in een nasale consonant (n) en het palatale karakter (< n) in het tweede element van de diftong.

Bibliografie

- ANTTILA, Raimo (1972): An introduction to historical and comparative linguistics. New York & Londen.
- AWEDYK, Wieslaw & Camiel HAMANS (2003): Listening with foreign ears. In: Hajičová e.a., paper 53.
- BEZOEN, H.L. (1938): Klank- en vormleer van het dialect der gemeente Enschede. Leiden.
- BLOEMHOFF, Henk (2008): Klank en vormleer. In: Bloemhoff e.a., blz. 65–112.
- BLOEMHOFF, Henk, Jurjen VAN DER KOOL, Hermann NIEBAUM & Siemon REKER (red.) (2008): Handboek Nedersaksische Taal- en Letterkunde. Assen.
- BLOEMHOFF, Henk, Hermann NIEBAUM, Jan NIJEN TWILHAAR & Harrie SCHOLTMEIJER (2013): Low Saxon phonology. In: HINSKENS & TAELEDMAN, blz. 454–475.
- BREE, Cor VAN (1985): Structuurverlies en structuurbehoud in het dialect van Haaksbergen en Enschede. Een onderzoek naar verschillen in resistentie. In: Leuvense Bijdragen 74, blz. 1–35.
- BREE, Cor VAN (2008): Syntaxis. In: Bloemhoff e.a., p. 113–133.
- ENTJES, Heinrich (1968): Die Mundart des Dorfes Vriezenveen in der niederländischen Provinz Overijssel. Groningen.
- HAIJČOVÁ, Eva, Anna KOTĚŠOVCOVÁ & Jiří MIROVSKÝ (red.) (2003): Proceedings of CIL17, Praag (MFFUK CD-ROM).
- HEEROMA, K. (1964): Stratigrafie van de Oostnederlandse volkstaal. In: HEEROMA & NAARDING, blz. 39–69.
- HEEROMA K. & J. NAARDING (red.) (1964): Oostnederlands. Bijdragen tot de geschiedenis en de streektaalkunde van Oost-Nederland. 's-Hertogenbosch.
- HINSKENS, Frans (1996): Dialect levelling in Limburg. Structural and sociolinguistic aspects, dissertatie Nijmegen 1992 [verkorte en herziene versie onder dezelfde titel: Tübingen 1996].
- HINSKENS, Frans & Johan TAELEDMAN (red.) (2013): Language and Space. An international handbook of linguistic variation. Berlin & Boston.
- HOPPENBROUWERS, Cor (1990): Het regiolect. Van dialect tot Algemeen Nederlands. Muiderberg.
- JONG, Eveline D. DE (1979): Streektaal. Woordfrequenties in gesproken Nederlands. Utrecht.
- KLOEKE, G.G.(1927): De Hollandsche Expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche dialecten. Proeve eener historisch-dialectgeographische synthese. 's-Gravenhage.
- KLOEKE, G.G.(1952): De Noordnederlandse tegenstelling west-oost-zuid weerspiegeld in de *A*-woorden. Een dialectgeografische excursie om de Zuiderzee. In: KLOEKE, blz. 185–227.
- KLOEKE, G.G. (1952): Verzamelde Opstellen. Assen.
- KLOEKE, G.G. (1955): Het taallandschap van onze noordoostelijke provincieën. Amsterdam.
- REENEN, Pieter VAN (2006): In Holland staat een 'Huis'. Kloekes expansietheorie met speciale aandacht voor de dialecten van Overijssel. Amsterdam & Munster.
- REKER, Siemon (1993): Groninger bewegingen: factoren bij taalverandering. In: Taal en Tongval, themanummer 6, blz. 11–25.
- SWANENBURG, Jos & Roeland VAN HOUT (2012): Recent developments in the mid southern dialects. In: HINSKENS & TAELEDMAN, blz. 319–335.
- TAELEDMAN, Johan (2000): Primaire of secundaire diftongering? In: De Tier, blz. 383–390.
- TIER, Veronique DE, Magda DEVOS & Jacques van KEYMEULEN (red.) (2000): Huldealbum Hugo Ryckeboer. Gent.
- VRIES, Wobbe DE (1927): Zijn Bilts en Vriezenveens ontstaan doordat Friezen van taal veranderen?. In: Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde 46, blz. 198–209.

Aanhangsel 1: de aangeboden zinnen

Opmerking: de verwerkte woorden staan cursief.

1. Wat krijgt die *ezel* voor *eten*?
2. De *maan* scheen over de zee.
3. Ik *geloof* niet dat ze van *groen* *houdt*.
4. *Koken* doen we in de *zomer* niet in de *keuken* maar *buiten*.
5. Die kinderen moeten oppassen voor de *brandnetels*.
6. Die *vogel* heeft geen lang *leven* meer.
7. Is er *kaas* voor op het *brood*?
8. *Boven* aan die *gevel* zit een *boogje*.
9. Ik heb hem een *brief* geschreven.
10. Dat kind draagt een *beugel* om z'n tanden.
11. *Vroeger* hadden de kinderen vaak *luizen* en *neten*.
12. De *muizen* hebben alles *opgegeten*.
13. Er lag nog een *kooltje* *vuur* in de kachel.
14. Doe die *boeken* maar in die *zakken*.
15. Het kind likt met z'n *tongetje* aan een *stokje*.
16. Val niet *over* die *steen*.
17. We drinken vaak een glas *wijn*.
18. Ze woonden nog *altijd* in dat *oude huis*.
19. Je moet dat water niet in het *vuur* *gieten*.
20. Bij dat *huisje* staat een *paaltje*.
21. Hij *gaat* op *zondag* naar de *kerk*.
22. Probeer je maar niet te *verbergen*.

Aanhangsel 2: de scores

Opmerkingen. Bij groep 1 en 2 heeft vóór de puntkomma het eerste cijfer betrekking op een Vriezenvense reactie, het tweede op een Twentse en het derde op een Standaardnederlandse; na de puntkomma worden de beide eerste cijfers bij elkaar opgeteld. Bij groep 3 heeft het eerste cijfer betrekking op een Vriezenveens/Twentse reactie en het tweede op een Standaardnederlandse. In enkele gevallen is door een niet-adequate reactie van de informant het totaal lager dan 16.

Groep 1: eten (7, 8, 1; 15 – 1), groen (7, 8, 3; 15 – 3), koken (10, 6, 0; 16 – 0), zomer (7, 7, 2; 14 – 2), keuken (7, 9, 0; 16 – 0), netels (6, 9, 1; 15 – 1), leven (4, 5, 7; 9 – 7), boven (5, 3, 8; 8 – 8), boogje (1, 5, 10; 6 – 10), brief (2, 9, 5; 11 – 5), neten (2, 7, 6; 9 – 6), opgegeten (6, 8, 1; 14 – 1), kooltje (9, 3, 4; 12 – 4), boeken (2, 7, 7; 9 – 7), over (8, 8, 0; 16 – 0), steen (7, 9, 0; 16 – 0), gieten (6, 3, 7; 9 – 7), gaat (3, 10, 3; 13 – 3), zondag (7, 7, 2; 14 – 2); groep 2: kerk (11, 4, 1; 15 – 1), verbergen (6, 0, 10; 6 – 10); groep 3: ezel (8, 8), maan (10, 6), geloof (15, 1), houdt (12, 3), vogel (8, 8), kaas (15, 1), gevel (9, 7), beugel (7, 9), vroeger (12, 4), luizen/muizen (16, 0), vuur (8, 8), zakken (1, 15), tongetje (2, 14), stokje (10, 6), wijn/altijd (16, 0), oude (16, 0), huis/huisje (16, 0), paaltje (8, 8).

Prof. dr. Cor van Bree

Faculteit der Geesteswetenschappen, Leiden Univ. Centre for Linguistics, LUCL diversen

Witte Singel-complex

P.N. van Eyckhof 1

2311 BV Leiden

c.van.bree@hum.leidenuniv.nl